

Tongan

Ko e tohi ni 'oku ma'u atu mei he tu'asila 'a e
Department of Community Services (DoCS) ko e
www.community.nsw.gov.au
'i he ngaahi lea ko 'eni:

Faka-'Alepea
Faka-Siaina
Faka-Croatian
Faka-Dari
Faka-Dinka
Faka-Farsi
Faka-Fisi
Faka-Kolea
Faka-Masetonia

Faka-Lusia
Faka-Ha'amoaa
Faka-Somali
Faka-Sipeni
Faka-Tamil
Faka-Tonga
Faka-Toake
Faka-Vietinemi

TA'OFI HONO NGAOHIKOVI'I MO
E TA'E TOKANGA'I 'O E FANAU

Ke lipooti ha tamasi'i/ta'ahine pe talavou/finemui
'oku 'i ha tu'unga fakatu'utamaki 'o ha kovi mei
he ngaohikovi'i pe ta'e tokanga'i, fetu'utaki ki he
Lainetokoni 'a e DoCS he 132 111

TTY (02) 9633 7698

Ko e kakai 'oku ha'atu 'i he ta'i he ki'i tohi ni ko e kau motolo
pea 'oku 'ikai fiema'u ke tokangaekina'i koe'uhi ko e
fakamamahi 'i 'api, ngaohikovi'i pe ta'e tokanga'i.

NSW Department of Community Services
4 - 6 Cavill Avenue
Ashfield NSW 2131
(02) 9716 2222
www.community.nsw.gov.au

ISBN 0 7310 4323 5
SEPTEMBER 2006

Spot it. Help stop it: preventing child abuse and neglect

Sio ki ai.
tokoni ke
ta'ofi ia

KAU KI HE NGAOHIKOVI'I MO E TA'E TOKANGA'I 'O E FANAU

Ko e fanau kotoa pe 'oku 'i ai 'enau totonu ke nau nofo tau'ataina mei he fakamamahi mo e ngaohikovi'i.

Me'a pango ia, ko e ngaohikovi'i mo e ta'e tokanga'i 'o e fanau 'oku kei hoko ko e 'isiu 'i 'Aositelelia kotoa.

Ke lipooti ha tama 'oku 'i ha tu'unga fakatu'utamaki hano ngaohikovi'i pe ta'e tokanga'i, fetu'utaki ki he laine Tokoni 'a e DoCS he 132 111.

Ko e ngaohikovi'i mo e ta'e tokanga'i 'o e fanau 'oku 'i ai hono ola kovi 'ikai ngata pe 'i he fanau, ka ki honau ngaahi famili mo e komiuniti.

Ko e ngaohikovi'i mo e ta'e tokanga'i 'o e fanau 'e lava ke hoko ki ha ki'i tamasi'i/ta'ahine pe ko ha talavou/finemui 'i ha famili pe. 'Oku fakamamahi pea ko hono ngaahi ola 'oku tolonga pea fakatupu maumau.

Ko e fanau 'oku nau a'usia 'a e ngaohikovi'i mo e ta'e tokanga'i 'e lava ke 'ikai te nau fiefia pea 'ite'ita 'i he 'enau fu'u lahi hake pea 'ikai te nau fie polepole'aki kinautolu. Ko e fanau 'e ni'ihhi 'oku nau mate koe'uhi ko hono ngaohikovi'i.

Ko e taimi 'e ni'ihhi 'oku nau mamahi pe 'i ha tu'unga fakatu'utamaki koe'uhi:

- ko e 'ikai ma'u 'e honau famili ha pou pou fe'unga
- ko honau kau tauhi 'oku fu'u lahi 'enau ta'e ma'u ha nonga mei he ta'e ngaue, puke, nofo va mama'o pe ta'e lata
- ko 'enau matu'a ne 'ikai te nau anga ki hono tokanga'i fakalelei kinautolu.

Ko e ngaohikovi'i mo e ta'e tokanga'i 'o e fanau 'e lava ke ta'ofi.

KOE HA 'A E NGAOHIKOVI'I 'O E FANAU?

'Oku 'i ai 'a e ngaahi fotunga kehekehe 'o e ngaohikovi'i 'o e fanau. 'Oku kau ai 'a e ta'e tokanga'i, mo e ngaohikovi'i fakasino, fakaeloto mo e ngaohikovi'i he'ene tangata pe fefine.

Ko e **Ta'e tokanga'i** 'a e kei hokohoko atu 'a e 'ikai lava 'e he matu'a pe ko e tauhi 'o 'oange ki he tamasi'i/ta'ahine 'a e ngaahi me'a tefito 'oku fiema'u kiate ia ke tupu totonu mo fakalalakala hake ai, hange ko e me'akai, vala, nofo'anga, faito'o mo tokanga'i e nifo mo tokanga'i fakalelei.

Ko e **Ngaohikovi'i fakasino** ko e lavea ta'e matu'utamaki pe ko e sipinga 'o e lavea ki he tamasi'i/ta'ahine ko e fakatupu 'e he matu'a, tauhi pe ha toko taha kehe. 'Oku kau ai 'a e ngaahi lavea ko e tupu mei he fu'u hulu hono feinga ke mapule'i, lahi hono ta'pe lulu, taka'uli, lavea 'a e kakano pe makalava, vela, fasi pe homo, feinga ke fakasisina mo e fakamusiku hono me'a fakafefine. Ko e taimi 'e ni'ihiki ko e ngaahi lavea ko 'eni 'oku fakatupu mate.

Ko e **Ngaohikovi'i fakaeloto** 'a e to'onga 'o e matu'a pe tauhi 'oku ne maumau'i 'a e falala 'a e ki'i tamasi'i/ta'ahine 'o hoko ai ha uesia lahi hono loto pe nofo'ia hono 'atamai. 'Oku kau heni 'a e ngaahi anga kehekehe hange ko e fu'u totu'a hono fakaanga'i, mamae'i 'ete 'ofa, 'ai ke nau sio ki he ta' mo e fakamamahi 'i 'api, fakalotosi'i pe fakamana'i.

Ko e **Ngaohikovi'i he'ene tangata pe fefine** 'a e taimi 'oku hanga ai 'e ha toko taha lahi pe toko taha sino lahi ange pe ta'u motu'a ange 'o fakakau ha ki'i tamasi'i/ta'ahine 'i ha to'onga 'o e mohe 'a e tangata mo e fefine 'aki hono ngaue'aki 'enau malohi ange ai pe ngaue'aki 'a e falala 'a e tamasi'i/ta'ahine. 'Oku lahi hono fa'a totongi fakafufu pe fakamanamana'i fakasino mo faka'atamai 'a e fanau ke 'ai ke nau kau 'i he me'a 'oku fai.

Ko e ngaohikovi'i mo e ta'e tokanga'i 'o e fanau ko e hia.

KO E HA 'A E ME'A TE U LAVA 'O FAI?

Ko e fanau mo e kau talavou mo e finemui 'oku 'i ai 'enau totonu ke nau malu 'i honau 'api pea mo honau komiuniti.

Ko hono malu 'i 'o e fanau mo e to'u tupu mei he kovi ko e fatongia ia 'o e toko taha kotoa. Ko e fanau mo e to'u tupu 'oku lava pe ke malu 'i mei ngaohikovi 'i mo e ta'e tokanga'i kapau 'e fatongia'aki 'e he kakai lalahi ange ke fai ha ngaue ki ai ma'anautolu.

Ko hono lipooti 'a e me'a 'oku ke hoha'a ki ai kau ki ha tamasi'i/ta'ahine pe malu ha talavou/finemui pe kau ki he'enua lelei 'a e 'uluaki sitepu 'i hono ta'ofi pe tuku 'o e ngaohikovi 'i mo hono malu 'i 'o e fanau mei ha toe kovi. 'Oku ne 'oange foki ki he potungaue NSW Department of Community Services (DoCS) 'a e faingamalie ke tokoni 'i 'a e ngaahi famili 'i he taimi ngali 'oku to ai ha tamasi'i/ta'ahine pe talavou/finemui ki ha fakatu'utamaki.

TE U LIPOOTI FEFE 'A E NGAOHIKOVI 'I MO E TA'E TOKANGA 'I 'O E FANAU?

Kapau 'oku ke pehe 'oku 'i ai ha tamasi'i/ta'ahine pe talavou/finemui 'oku ta'e tokanga'i pe ngaohikovi 'i fakasino, ko 'ene tangata pe fefine pe fakaeloto, 'oku totonu ke ke fei mo lipooti leva ki he DoCS. Ko e ngaahi faka'ilonga 'oku malava ko e ngaohikovi 'i pe ta'e tokanga'i 'oku ha atu 'i he vahe faka'osi 'o e ki'i tohi ni.

Te ke lava 'o fai ha lipooti 'aki ha'o telefoni ki he Lainetokoni 'a e DoCS he 132 111 he totongi fakalotofonua, houa 24 he 'aho, 'aho 'e 7 he uike (TTY 02 9633 7698).

Ko ho'o lipooti 'e matu'aki fakapulipuli 'aupito – he'ikai te mau tala ki ha taha pe ko hai na'a ne fai mai 'a e lipooti 'a e ngaohikovi 'i pe ta'e tokanga'i pea 'oku 'ikai pau ke ke talamai ho hingoa kiate kimaautolu kapau 'oku 'ikai te ke loto ki ai.

Lainetokoni 'a
e DoCS
132 111

KO E HA 'A E ME'A 'E FAI 'E HE DOCS?

Fakatatau ki he lao kuo pau ke mau vakai'i 'a e ngaahi lipooti 'o e ngaohikovi'i mo e ta'e tokanga'i 'o e fanau pe ko e ngaahi lipooti 'o e fanau 'oku lava ke nau 'i ha tu'unga fakatu'utamaki ke tō ki ha kovi.

Ko e taimi 'oku ke fetu'utaki mai ai, 'e 'eke atu he'emaui kau ngaue kiate koe ha toe fakamatala 'oku lahi ange ke tokoni mai kiate kimautilu ke 'ilo'i 'a e tu'unga fakatu'utamaki 'o e kovi 'e hoko ki he tama pe fanau 'oku kau ai.

Te mau lava ke talanoa ki he famili 'o e tamasi'i/ta'ahine. Te mau lava foki ke fiema'u ke talanoa ki he kakai kehe ke 'ilo ki he ngaahi tu'unga 'o e famili.

Fakatātā 'aki 'eni, te mau lava 'o fetu'utaki ki he faiako 'a e tamasi'i/ta'ahine pe toko taha ngaue ki hono tokanga'i pe ko hono ngaahi kainga. Kapau 'oku mau fakakaukau kuo maumau'i 'a e lao te mau talanoa ki he kau polisi. Te mau fakahoko 'a e famili 'o e ki'i tamasi'i/ta'ahine ki he ngaahi ngaue tokoni kapau 'oku nau fiema'u ha tokoni ke tokoni'i kinautilu ki hono tokanga'i fakalelei 'enau tamasi'i/ta'ahine.

Kapau ko e tamasi'i/ta'ahine pe talavou/finemui 'oku 'i ha tu'unga fakatu'utamaki ke tō ki ha kovi, te mau ngaue mo e ngaahi fakafofonga potungau kehe mo e kau mataotao ke fakapapau'i 'oku nau malu. Kapau 'oku mau pehē'e hoko vave ni mai ha fakatu'utamaki ki ha tamasi'i/ta'ahine, te mau 'oange ki ai ha feitu'u malu ke nofo ai. 'Oku mau fakakau ma'u pe 'a e tamasi'i/ta'ahine pe talavou/finemui mo e famili he lahi taha 'e ala lava 'i he ngaahi tu'utu'uni 'oku ne uesia kinautilu.

TEU 'ILO FĒFĒ KAPAU 'OKU 'I AI HA TAMA 'E TA'ETOKANGA'I PE NGAOHIKOVI'I?

'Oku 'i ai 'a e ngaahi faka'ilonga mahino fakasino mo e to'onga ki he kalasi taki taha 'o e ngaohikovi'i mo e ta'e tokanga'i ('oku lisi atu 'eni he ngaahi peesi hoko mai).

Ko e 'asi ha taha 'o e ngaahi faka'ilonga ni 'oku 'ikai ke pau 'oku 'uhinga ko e ta'e tokanga'i pe ngaohikovi'i.

'I he taimi 'oku fakakaukau'i ai pe na'e ta'e tokanga'i pe ngaohikovi'i ha tama, 'oku mahu'inga ke manatu'i ma'u pe 'a e tu'unga e mo'ui 'a e tama ko ia, hange ko e:

- mavahe fakasosiale pe fakasiokalafi 'a e tama pe famili, kau ai 'a e 'ikai lava 'o fetu'utaki mo e ngaahi famili

- ngaohikovi'i pe ta'e tokanga'i ha taha hono tokoua pe tuofefine
- ko e hisitolia 'o e famili he fakamamahi, kau ai 'a e ke mo e fakamamahi 'i 'api
- ko e ngaahi me'a ki he mo'ui fakasino mo e 'atamai ki he matu'a pe tauhi 'oku ne uesia honau tufakanga ke tokanga'i 'a e tamasi'i/ta'ahine.
- ko e ngauekovi'aki 'e he matu'a pe kau tauhi 'a e 'olokaholo pe faito'o kona tapu 'oku ne uesia ai honau tufakanga ke tokanga'i 'a e tama.

Kapau 'oku ke 'ilo 'a e ngaahi faka'ilonga 'o e ngaohikovi'i pe ta'e tokanga'i 'i ha tama 'oku ke 'ilo, na'a mo e tama 'a'au, fetu'utaki leva ki he Lainetokoni 'a e DoCS he 132 111.

NGAAHI FAKA'ILONGA 'OKU NGALINGALI KO E TA'E TOKANGA'I

Ngaahi faka'ilonga he fanau

- 'ikai ke haisini 'a ia ko e hokohoko e ta'e kaukau'i e tama
- tanaki e me'akai li'aki pe kaiha'a me'akai
- fa'a loloa 'ene nofo holo he ako, ngaahi feitu'u fakapule'anga, mo e ngaahi 'api
- fu'u fiema'u ha 'ofa 'a ha taha lahi
- fu'u ma'ama'a ki hono ta'u
- 'ikai faito'o 'ene palopalema fakasino hange ko e 'ikai faito'o e mata'i pala, veli he napikeni pe vela he ta'e fetongi 'ene tu'u ofi
- lue, komo, tuki 'a e 'ulu 'i ha me'a
- manavasi'i na'a li'aki
- 'ikai ke fiefie mo'ui pe fakalakalaka
- hanga taha pe ki ha me'a ke mo'ui ai
- 'ikai 'asi lelei pe tea hono kili pea fotunga kovi 'e la'i 'ulu.

Ngaahi faka'ilonga he ngaahi matu'a pe kau tauhi

- 'ikai 'oange ha me'akai fe'unga, nofo'anga, vala, tokoni fakafaito'o pe 'ai ke ma'a 'a 'api
- tuku 'a e tama ta'e tokanga'i fakalelei
- 'ikai lava ke ne ongo'i 'i hono loto 'a e fiema'u 'a e tamasi'i/ta'ahine
- li'aki 'a e tamasi'i/ta'ahine
- ta'ofi 'a e fetu'utaki fakasino pe faka'ai'ai ke loto fiefia ha taimi lahi
- 'ikai ke fai ha me'a ke tupu ai hono 'atamai
- ngaahi ha tama 'e taha 'o kehe ia mei he toenga 'o e fanau.

NGAAHI FAKA'ILONGA 'E MALAVA KO E NGAOHIKOVI'I FAKASINO

Ngaahi faka'ilonga he fanau

- taka'uli he mata, 'ulu mo e kia
- lavea 'a e kakano mo e makalava mei he fu'u lahi hono feinga ke mapule'i
- fakamatala 'oku fai 'e he tama kau ki he lavea 'oku 'ikai hoa ia mo e lavea
- ngaahi taka'uli mo e me'a 'oku 'ilonga te ne lava 'o tala 'a e fotunga e me'a na'a ne fakatupu ia hange ko e pakolo e leta, lau'i nima
- 'ilonga e u'u pe ko e vaku
- fā ha konga 'i loto 'o e sino ta'e 'i ai ha hisitolia 'o ha lavea tupu mei hano fakamamahi'i pe fakatupu 'e ha me'a kehe
- fasi e hui, tautefito ki he fanau 'oku si'i hifo he ta'u tolu
- vela mo e vela ha vai
- lavea he 'ulu 'a ia 'oku 'asi mei he tamasi'i/ta'ahine 'a e faka'ilonga 'o e tule, lua, hamu pe fānoa 'a e toto he fo'imata, 'a ia 'oku ngali ko e tama na'e lulu
- lahi hono ngaahi lavea pe taka'uli
- folo ha ngaahi me'a 'oku kona, 'olokaholo pe ngaahi faito'o kehe 'oku kovi
- homo hano feitu'u, tapeva, mamio hano konga
- 'ilonga mahino mai 'oku fakamusikū hono fakafefine 'a ia 'oku lava ke kau ai hano tafa makehe, faingata'a e tu'u ofi/tu'u mama'o pea fakata'eta'efiekau he sipoti pe ngaahi 'ekitiviti fakasino na'e manako ai kimu'a.

Ngaahi faka'ilonga he ngaahi matu'a mo e kau tauhi

- tala mo'oni mai 'e he matu'a pe tauhi 'oku nau ilifia na'a lavea 'enau tama
- famili 'iloa he fakamamahi
- fuoloa hono ngaohikovi'i mai talu mei he kei si'i
- tapupu e 'alu mo 'enau tamasi'i/ta'ahine pe fanau ki he fale mahaki pe ngaahi ngaue kehe ta'e fakamatala'i pe ngali kehe hono lavea, folo ha me'a 'oku 'ikai ko ha me'akai pe launga ha me'a kehe hono sino.

NGAAHI FAKA'ILONGA 'OKU NGALINGALI KO E NGAOHIKOVI'I FAKAELOTO

Ko e ngaahi kalasi kotoa 'o e ngaohikovi'i 'oku nau maumau'i faka'atamai 'a e fanau, ka ko e fo'i lea ko e 'ngaohikovi'i fakaeloto' ko e to'onga 'oku ne faka'auha 'a e falala 'a e tamasi'i/ta'ahine.

Ngaahi faka'ilonga he fanau

- ongo'i ta'e mahu'inga'ia he mo'ui pea mo kinautolu
- 'ikai lava ke fakamahu'inga'i 'a e ni'ihiki kehe
- 'ikai falala ki he kakai
- 'ikai ha taukei fe'unga ki he feohi faka'aho mo e kakai
- fai e anga taupotu taha ke ma'u 'a e tokanga
- ngaahi anga fakamoveuveu kehe hange ko e houtamaki, maumau me'a, fakaaaoao
- 'ai ke nau sio ki he ke mo e fakamamahi 'i 'api.

Ngaahi faka'ilonga ki he ngaahi matu'a pe kau tauhi

- fakaanga'i ma'u pe, fakasi'isi'i, fakamatalili'i pe 'ikai tokanga ki he tama, pe 'ikai fakamalo'ia pe tokangaekina
- totu'a pe ta'e 'uhinga e ngaahi fiema'u
- kivoi he fakafili, fu'u lahi hono leakovi'i, fakatale'i mo kumi 'uhinga
- tui 'oku 'i ai e toko taha makehe 'oku anga kovi pe 'kovi ange'
- ngaue ta'e fe'unga'aki hono fakamavahe'i fakasino pe fakasosiale ko e tautea
- ta mo e fakamamahi 'i 'api.

NGAAHI FAKA'ILONGA 'OKU MALAVA KO E NGAOHIKOVI'I KO 'ENE TANGATA/FEFINE

Ngaahi faka'ilonga he fanau

- fakamatala'i 'a e tō'onga ki hono fakatangata/fakafefine hange ko 'eni. '_____ fakamamahi'i hoku fakatangata/fakafefine'
- tala atu hangatonu pe ta'e hangatonu kiate koe kau ki ai
- 'ulungaanga 'oku kovi pe ki ai hange ko e, fakafalala he faito'o kona tapu, feinga taonakita, fakamusikū ia
- mohe mo e vala kakato
- ta'e fiekai pe fu'u kai lahi
- taka'uli pe toto ofi 'i he 'elia hono fakatangata/fakafefine
- puke he mahaki fetuku holo he mohe 'a e tangata mo e fefine
- taka'uli 'a e huhu, tu'ungaiku, lalo kete pe alanga
- feitama kei si'isi'i
- fetu'utaki mo ha taha 'oku 'ilo'i pe mahalo'i ki hono ngaohikovi'i 'o e tamaiki tangata/fefine
- tanaki ta'e fakamatala'i 'a e pa'anga mo e me'a'ofa
- toutou hola mei 'api
- fakaholomui hono 'ulungaanga hange ko 'ene toe foki 'o viku pe 'uli'i he mohenga
- fai 'a e ngaahi to'onga fakatangata/fefine 'oku ta'efe'unga mo hono ta'u.

Ngaahi faka'ilonga he ngaahi matu'a pe kau tauhi

- faka'asi 'a e tamasi'i/ta'ahine ki he pa'umutu pe me'a fakalielia pe ngaue'aki 'a e tamasi'i/ta'ahine ki he me'a taumu'a fakalielia
- loto ke faka'asi 'a e tama ki he to'onga 'a e mohe 'a e tangata mo e fefine 'i he ni'ihi kehe
- ne 'osi mo'ua he ngaohikovi'i ha taha ko 'ene tangata/fefine
- fakamālohi'i ha tamasi'i/ta'ahine ke kau ha to'onga fakaemohe 'a e tangata mo e fefine mo ha fanau kehe
- lea fakamanamana'i ke ngaohikovi'i ko 'ene tangata/fefine
- faka'ikai'i 'e he famili 'oku feitama kei si'i.